

Jancsik Balázs:

A KERESZTÉNY ALÁNIA ÉVFORDULÓJA

A Jászsági évkönyv olvasói és a magyar történelem iránt érdeklődők előtt ismert tény, hogy a magyarországi jászok a kelet-európai alánok leszármazottai. A Kr. u. 1. században a forrásokban feltűnő nép hamar a kelet-európai sztyepp meghatározó tényezőjévé vált, többször fenyegették a Római Birodalmat is. Nyelvileg és kulturálisan is közeli rokonai voltak a szarmatáknak, amelyek egy jelentős csoportja az Alföldön települt meg, a Római Birodalom szomszédságában. Az alánok „uralmának” Kelet-Európában a hunok megjelenése vetett véget.

Azonban történetük ezzel nem fejeződött be: jelentős alán csoportok éltek továbbra is Kelet-Európa sztyeppi régiójában, a Krímben, a Kaukázusban. Az ókor végén, a népvándorlás korában egyes csoportjaik messzire is eljutottak nyugat felé. Egy részük a vandálokkal karöltve a népvándorlás korában egészen Észak-Afrikába is eljutott,¹ de Galliába, az Ibériai-félszigetre, Észak-Itáliába, sőt Britanniába is kerültek különböző szarmata/alán csoportok. Legjelentősebb csoportjuk a Kaukázusban élt a hun hódítás után, ahol a 10. századtól önálló államukat is megalapították. Alánia fiatal államiségének végét ugyanaz az esemény jelentette, ami majdnem véget vetett az önálló Magyar Királyságnak is: a mongol hódítás a 13. század első felében. Ennek következtében indult el nyugatra az a népesség is, a jászok, amelyik aztán végül a Magyar Királyságban talált új otthonra.

A Kaukázus azonban nem vált lakatlan területté. Alánia népességének egy jelentős része helyben maradt, ahol leszármazottaik a mai napig ott élnek, több csoportjuk felhúzódtott a hegyekbe. Legközelebbi leszármazottaiknak a mai oszét nép tekinthető, akik a Kaukázus középső részén, mind északi, mind déli oldalán élnek, és az iráni nyelvek közé tartozó oszét nyelvet beszélik, amelyet a nyelvészek az alánok és szarmaták nyelvének kései leszármazottjaként tartanak számon.²

Az alánok utódai a legtöbb helyen feloldódtak a környező népek tengerében. Más hol (például Magyarországon vagy az észak-kaukázusi oszétok esetében) valamilyen formában különálló etnikumként is tovább élhettek. Azonban a feloldódás se történik nyomtalanul. Kulturálisan, nyelvileg és főleg genetikailag hozzájárultak a későbbi ottani lakosság arculatának kialakulásához.

Eme rövid bevezetőből is kiténik, hogy az alánok Európa és Észak-Afrika népeinek jelentős részén nyomot hagytak, az ő történelmük sok mai nép történelmének is a része. Ez a Kaukázus népein kívül különösen igaz ránk, jászokra is.

¹ Ahol megalapították az 5. század középső harmadától a 6. század első harmadának végéig fennállt Vandál-Alán Királyságot. Királyságuknak Jusztinianosz bizánci császár (uralkodott: 527–565) *reconquistája*, azaz a Római Birodalmat feltámasztani szándékozó hadjárata vetett véget.

² A szarmaták és alánok történelme iránt érdeklődőknek magyar nyelven is számos művet lehet ajánlani, a külföldi szakirodalom és ismeretterjesztő irodalom száma pedig hatalmas. Hosszú irodalomlista helyett itt csupán egyetlen műre szeretném felhívni a figyelmet, amely e két nép történetét a lehető legteljesebben tárgyalja. A gazdag képanyaggal, és nem csak a szakemberek, hanem az érdeklődő laikusok számára is érthető nyelvességgel megírt könyvet a két legnagyobb hazai szakértő írta: Istvánovits E. – Kulcsár V.: „*Aligha állhat nekik bármely csatarend ellent.*” *Egy elfelejtett nép, a szarmaták.* A Jósza András Múzeum Kiadványai 74. Monográfiák a Szege-di Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 5. Nyíregyháza–Szeged 2018.

A faraskattai Illés templom a felújítás után

(forrás: <https://vladgazeta.online/vosstanovit-i-sohranit-dlya-budushhih-pokolenij/>)

A 2022-es oroszországi kulturális élet egyik kiemelkedő eseménye épp ezért, ha távolról is, de a magyarországi jászokhoz is köthető. Öt év szervezőmunkája eredményeképp (az orosz elnök 2017-ben írta alá az erről szóló rendeletet) 2022-ben ünnepelték ugyanis a kaukázusi Alánia kereszténységének 1100. évfordulóját. A nagyszabású programról az érdeklődő hazai közönség elsősorban a szentpétervári Ermitázsban megrendezett impozáns kiállítás képeit és újsághíreit láthatta. A program azonban több mindent is magában foglalt. A megrendezett kiállítás mellett több műemlék is felújításra került, kutatási és kulturális programok, valamint tematikus kiadványok is köthetőek hozzá. Észak-Oszétia-Alánia Köztársaságban felújításra vagy állagmegóvásra került sor például a Nar faluban található Koszta Hetagurov Múzeum, Vlagyikavkazban a „Farn” Etnoturisztikai és Népi Kulturális Központ és az Oszét templom, valamint a középkor végére keltezhető, Faraskatta faluban található Illés templom, vagy a Dél-Oroszország területén egyedülálló, 11. század elejére keltezett zruzi templom esetében. Az Orosz Nemzeti Bank emlékérmét is kibocsátott az évfordulóra.

Jelen írásomban azonban bővebben a nagyszabású kiállításról szeretnék írni (kitekintéssel ezáltal az alánok történelmének néhány részletére). A kiállítás képei bejárták az internetet, és a legtöbb kelet-európai történelem iránt érdeklődő erről szerzett tudomást a nagyszabású programról.

Az impozáns, „Alánia kincsei. Alánia kereszténységének 1100. évfordulójára” címet viselő kiállítás fő helyszíne a szentpétervári Ermitázs volt, a világ egyik legjelentősebb gyűjteménnyel rendelkező múzeuma. Oroszország számos múzeuma közreműködött a kiállítás létrehozásában. Az Állami Ermitázs, az Állami Történelmi Múzeum, a Keleti Népek Művészetének Állami Múzeuma, a Koszta Hetagurov Észak-Oszétiai Állami Egyetem Alánia Régiségei Múzeuma, Észak-Oszétia-Alánia Köztársaság Történelmi és Régészeti Intézete, Észak-Oszétia-Alánia Köztársaság Nemzeti Múzeuma, az Orosz

*Templom a 10. század közepéről, Nyizsnyij Arhiz település mellől
(forrás: Чижова, А. А. – Кадиева, А. А.: Аланские племена Северного Кавказа. In:
Путешествие Ибн Фадлана: волжский путь от Багдада до Булгара.
Каталог выставки. Москва 2016, 279)*

Néprajzi Múzeum, az M. Sz. Tuganov Művészeti Múzeum, az Orosz Tudományos Akadémia Levéltára Szentpétervári Filiáléja, az Orosz Tudományos Akadémia Könyvtára és az Orosz Tudományos Akadémia Anyagi Kultúra-történeti Intézete mind adtak tárgyakat a kiállításba.

A kiállítás címével ellentétben azonban nem csupán az alánok kereszténységének emlékei kerültek kiállításra. A kiállítás az alán-oszét anyagi kultúra teljes keresztmetszetét adja, kitérve elődeikre, a szarmatákra is, a Krisztus előtti századoktól egészen a Krisztus utáni 20. század elejéig. Apropóját, az évfordulót azonban mégis a keresztény hitre térés adta. A kiállítás és az évfordulós ünnepség fő kezdeményezője Észak-Oszétia-Alánia Köztársaság volt, amely már a nevében is látható módon, a régi alánok utódaként tekint magára. A kiállított tárgyak jelentős része is Észak-Oszétia múzeumaiból származik.

A kaukázusi alán állam kereszténységre térésének³ pontos ideje nem ismert. Annyit tudunk, hogy I. (Müsztikosz) Miklós konstantinápolyi pátriárka hivatali idejében történt, azaz a 10. század első negyedében.⁴ Ezzel az alánok „megelőzték” a Kijevi Ruszt, valamint Kelet- és Közép-Európa több más népét, köztük a Magyar Fejedelemséget is. Elmondható tehát, hogy kissé kényszer szülte, de nem kifogásolható megoldás volt a 2022-es évet kijelölni az évfordulónak, lévén a pontos dátum nem ismert.

A kereszténység felvétele mögött alapvetően két hatást érdemes látnunk. Az egyik a Kelet-Európa jelentős részét uraló Kazár Kaganátus hatalmának meggyengülése, amely

³ Fontos megjegyezni, hogy ez az államvallássá tétel időpontja. Azonban a Kaukázus északi részén már korábban is jártak keresztény tériót missziók. Vagyis Alániában ez előtt a dátum előtt is élhetett kis létszámú keresztény lakosság.

⁴ I. Miklós 901–907 valamint 912–925 közt volt pátriárka, 925-ben bekövetkezett haláláig.

addig Alániát függésben tartotta.⁵ Így az alán uralkodó mozgástere is megnőtt, a kereszténység felvétele egyben a függetlenedésnek is fontos mérföldköve lett. A másik pedig a Bizánci Birodalom befolyása, amely már jó ideje ápolt kapcsolatokat az alánokkal, számára a Kaukázus térsége fontos volt stratégiaiilag, ahová szerette volna minél jobban a befolyását kiterjeszteni. Bár a Kaukázus északi részét korábban Grúzia és Örményország felől érte már keresztény térítés, a 10. század első negyedében történt események mögött Konstantinápolyt érdemes látnunk. Az alán egyház központja Alánia nyugati részén volt a Kubány folyó felső folyásánál, ahol több, igen impozáns templom épült és maradt is fenn az utókornak

A kiépülő egyházszerkezet és államiság azonban, ellentétben Kelet- és Közép-Európa sok államával, nem tudott megerősödni: az a 13. századi mongol invázió áldozatául esett. A hegyekbe húzódtott népség körében a pogány szokások újból erőre kaptak, a régi oszét népi vallásosságban ennek a kereszténységgel kevert pogányságnak számos eleme megtalálható. A templomokat sokszor pogány szentélyekként használták tovább, vagy tovább látogatták a régi szentélyeket. Az ortodox egyház szentjeit sok esetben megfeleltették az oszét néphit „églakóinak”.⁶ A keresztény térítés félbemaradása nagymértékben közrejátszhatott abban, hogy a nart eposz, a kaukázusi népek hősi eposza az utókornak fennmaradhatott.⁷ Ez nem csak a néprajz számára igen értékes, mint népmesegyűjtemény, hanem az iráni népek (szkíta, szarmata, alán) ősi hitét és mondavilágát is tanulmányozzák általa a kutatók.⁸

A kiállításra visszatérve nem ez az első alán tárgyakat bemutató tárlat az Ermitázsban. A Téli Palota 57. termében találhatóak például a Moscsevajja Balkából származó, egyedülállóan jó állapotban fennmaradt szervesanyag (főleg textil) leletek. A 7–9. századra keltezett alán lelőhely egyedülálló, épségben fennmaradt ruhadarabjai alapján például rekonstruálni lehet a korabeli viseletet, és nem csak az alánoknál: a honfoglalás kori magyar viseletet (közelebbi leletek híján) jórészt ezen leletek alapján alkotják újra a régészek és hagyományörzők. A közgyűjtemény számos munkatársa a középkori alánok jelentős kutatója is volt. Az Alánia 1100 éves kereszténysége alkalmából szervezett kiállítás azonban, a kölcsönzött tárgyak igen nagy száma folytán jelentősen felülmúlja az Ermitázsban eddig látható alán emlékeket.

A kiállítás 4 kronológiai szakaszra volt osztva, mindegyik számára külön teremmel. Az elsőben a szarmaták és korai alánok anyagai kaptak helyet a Kr. e. 2. századtól a Kr. u. 5. századig, azaz az ókor, a hunok megjelenéséig. A második teremben a Kr. u. 6–9. századra keltezhető tárgyakat állították ki, azaz ez a terem mutatta be a kora középkort. Az önálló Alánia kifejlődő, majd véglegesen elpusztult államiságának idejére tehető tárgyak a harmadik teremben kaptak helyet, ezek a 10–14. századra tehetőek. Végül a negyedik teremben a 15–20. századi alánokhoz, és utódaikhoz az oszétokhoz köthető leletek és tárgyak kaptak helyet.

5 A kaganátus végét majd később, 965-ben hozza el I. Szvjatoszláv kijevi fejedelem megsemmisítő hadjárata.

6 Az églakókat körülbelül a sokistenhit isteneiként foghatjuk fel. Mindegyik az élet egy-egy területéért felelt.

7 A nart eposz magyarul két fordításban olvasható: *A nap gyermekei. Nartok. Jász-alán hősmondák.* Ford.: Kovács J. B. Budapest 2008; valamint *Nartok. Kaukázusi hősi mondák.* Ford.: Istvánovits E. – Kulcsár V. – Istvánovits M. Budapest 2009.

8 Azt azonban szükséges megjegyezni, hogy az ilyen eposzok, mesék egyes rétegeinek elkülönítése nagyon nehéz feladat. Nem ismert pontosan, hogy melyik mese, vagy 1-1 történet melyik eleme a történelem során mikor adódott a ciklushoz. Éppen ezért az alánok vagy jászok ősi, középkori, vagy akár ókori vallásának és mondavilágának, világlképének rekonstruálásához csak óvatosan használhatóak.

Állatalakos arany karperecek a Kr. e. 1. – Kr. u. 1. századból. Komarovo lelőhely (forrás: Чижова, А. А.: Сокровища Аланского Царства. К 1100-летию крещения Алании. Санкт-Петербург 2022, 13)

Állatalakkal díszített falera a beszláni temetőből, 2–4. század (forrás: Чижова, А. А.: Сокровища Аланского Царства. К 1100-летию крещения Алании. Санкт-Петербург 2022, 22)

Nem csak leleteket lehetett megtekinteni, lévén a múlt nem minden jelentős emléke szállítható múzeumba. Több épülettel és tárggyal, melyek nem fizikai valójukban kerültek kiállításra, interaktív, digitális formában, képernyőn keresztül, vagy éppen makettek formájában ismerkedhettek meg a látogatók, például a Nuzalban található, érett középkorban épült kápolnával és freskóival, vagy Rekom pogány szentélyével.

Az első teremben, ahol a korai alánok és szarmaták hagyatéka látható, kiemelt helyet foglalnak el a Komarovo mellől előkerült leletek. A Krisztus születése körüli időszakra keltezhető kurgánba a szarmaták vagy korai alánok egyik nagyasszonyát temették. A hölgy viseletét számos aranyból készült tárgy (karperecek, láncok, függők, fejdíszek stb.) ékítette. Az elhunytat takaró lepel selyembrokát szövetszövetből készült, melyre aranyból készült vereteket varrtak.

Az eurázsiai sztyepp vidéke kapcsán az emberek első asszociációja általában az ott állataikkal vándorló és sátrakban lakó nomádokra esik, akik lóháton vonulnak hadba, így keltve félelmet vagy tiszteletet az övelük kapcsolatba lépő kortársakban. Való igaz, ez az életforma jellemző volt az itt élő népekre az ókortól kezdve egészen az újkorig (sőt, néhány helyen a mai napig nomadizálnak emberek), de ez nem volt kizárólagos. Az észak-kaukázusi alánok például kivételnek számítanak. Ők már a Kaukázus vidékére való megérkezésüket követően állandó települések sorát hozták létre, sok esetben magaslati pontokon, erősítve. A középkorban már egyértelműen a földművelés és pásztorkodás jellemezte a gazdálkodásukat, és a nomád népekre nem jellemző módon, például a kerámiaműveséget is magas szinten művelték. A korai telepek közül a leginkább a Zilgi mellől előkerült lelőhely kutatott, amelyhez a híresen gazdag beszláni kamrasíros⁹ temető tartozott.

⁹ A kamrasír az ókori és középkori kelet-európai alánok jellemző sírformája volt. Lényege, hogy az elhunytat nem sírgödörbe, hanem egy föld alá vájt kamrába helyezték, amelyhez egy kisebb folyosó vezetett. Az elhunytat korhasztásos rituállal helyezték el benne, azaz a testet nem hamvasztották, és egy kamra általában több embernek is végső nyughelyül szolgált. A kamrasír fölé a korai időszakban kurgánt, földhalmot is emelhetek, a középkorban azonban a kurgánok állításának szokása az alánok közt eltűnt. Érdekeség, hogy a kutatók nemcsak a sírmellékletek száma és értéke alapján következtetnek az elhunyt társadalmi rangjára, hanem a sírépítményből is. Minél több munkaóra kerül ugyanis az egyes sírok kialakítására, a kamrasír kiásására a földből, valamint a kurgán

Ezüstveretes nyereg Dargavszból, 9–10. század (forrás: Чижова, А. А.: Сокровища Аланского Царства. К 1100-летию крещения Алании. Санкт-Петербург 2022, 32; Габуев, Т. А.: Аланский всадник. Сокровища князей I–XIII веков. Москва 2005, 56)

Ennek tárgyaiból szintén található volt válogatás a kiállításban. A korai anyagokon látható az ókori alánokra jellemző állatstílus, amelynek eredete még a szarmata kori sztyepp díszítőművészetéhez köthető: ezek nemcsak az egyes ékítményeken és ötvöstárgyakon, hanem még a kerámiákon is megfigyelhetők. A következő korszak, a hun korszak is reprezentálva van a bruti temető és erődített telep anyagai által. Az almandin berakásos tárgyak (kard, tör, csatok stb.) a korszak jellemző alkotásai.

A kora középkor, mint fentebb említettem, már egy másik teremben kapott helyet. Ebben az időszakban az alánok már feljebb húzódtak a Kaukázus hegyei közé, felgyorsult egybeolvadásuk a helyi őslakosokkal. Olyan lelőhelyek jellemzik a hegyi alánokat, mint például Arhon, Szadon, Galiat, Dargavsz, Dagom. Sírjaik fölé már nem emeltek kurgánt, mint az az ókorban jellemző volt, és a hegyek közt még kevésbé folytatták a lovas életmódot. A ló azonban továbbra is fontos szerepet játszott életmódjukban és a hadviselésben, erre utalnak a hegyvidéki sírokba temetett lószerszámzat és olykor a ténylegesen az elhunyt mellé temetett lovak is, valamint a korabeli források.¹⁰ Ennek szép példánya a Dargavsz kamrasíros temetőjéből előkerült, 9–10. századra datálható ezüstveretes nyereg. A lelőhelyről a kedvező viszonyoknak köszönhetően előkerült még fából készült kengyel is, amelyek Kelet-Európában általánosan használatban lehettek, nyomaik azonban csak ritkán maradtak fent a szerves anyagok bomlása miatt.

A harmadik teremben kapott helyet az önálló Alánia emlékanyaga, és ehhez az időszakhoz köthető a kereszténység felvétele is. Alánia egyik keresztény uralkodójához köthető a kiállításon látható 11. századi pecsétlő töredéke, amely a felirata szerint Gábriél ekszusziokratorhoz köthető (az „ekszusziokrator”¹¹ szó a középkorban az alán uralkodó jellegzetes, görög címe volt).

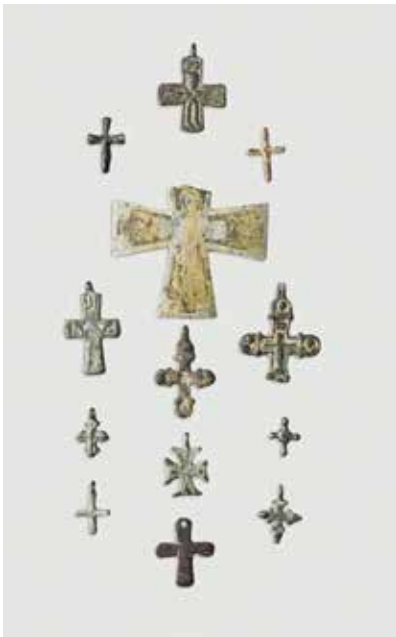
földhalmának a felhordása, a sírban nyugvó illető vélhetően annál magasabb rangú lehetett életében, családjáé annál impozánsabb sír kialakítását engedhette meg magának.

¹⁰ Al-Maszúdi, 10. századi arab utazó, földrajz-, és történetíró például arról ír, az alán uralkodó 30 000 lovat tud kiállítani (Alemany, A.: *Sources on Alans. A Critical Compilation. Handbook of Oriental Studies, Section 8:5. Leiden–Boston–Köln 2000, 264*). Ez a korszakban egy impozáns haderőnek számított.

¹¹ A görög szó nagyjából „hatalommal bíró”-ként lehetne magyarra fordítani.

Gabriel ekszusziokratór (alán uralkodó) pecsétje, XI. század (forrás: Чижова, А. А.: Сокровища Аланского Царства. К 1100-летию крещения Алании. Санкт-Петербург 2022, 36)

A keresztény vallás kistárgyi bizonyítékai: keresztek Alániából, a 11–12. századból (forrás: Чижова, А. А.: Сокровища Аланского Царства. К 1100-летию крещения Алании. Санкт-Петербург 2022, 40)

Ebben az időszakban komoly településfejlődés történt, számos városias központ alakult ki.

A régészeti anyagban a másik nagy változás a temetkezési rítusokban történt: a kamrasíros temetkezési rítus, ami majd' ezer évig az alánok meghatározó rítusa volt, visszaszorul, a lakosság más sírformákba temeti inkább elhunytjait. Az egyik utolsó, gazdag leletanyagot szolgáltató kamrasíros temető a mai Zmejszkaja sztanyica mellől került elő, amelyre a korai magyar anyagi kultúrával fennálló távoli párhuzamok (például a díszes szablya, vagy a rozettás lószerszámveretek) miatt a magyar kutatás is szokott hivatkozni.¹² A negyedik, utolsó teremben az újkori és jelenkori oszét folklórral és néprajzi hagyattal ismerkedhettek meg az érdeklődők. Különösen érdekesek a Dargavsz újkori kriptáiból (16. század vége – 19. század eleje) származó anyagok, amely épségben megmaradt kripták, a „holtak városa” az UNESCO kulturális örökség listájára is felkerültek. Az újkori kaukázusi temetkezések jellegzetes helyszínei ezek a kripták, amelyek előképeit egyes kutatók a középkori alánok kamrasírjaiban sejtik. A kriptákban a szerves anyagok igen jó állapotban megmaradtak, felbecsülhetetlen adalékot adnak az újkori oszét és észak-kaukázusi viselet tanulmányozásához. A kiállítás ezen szakaszában voltak láthatók a Mahcseszk faluból származó, gazdag nőhöz tartozó leletek, és több díszes, jellegzetes oszét sírkő.

¹² Fontosnak tartom ugyanakkor megjegyezni, hogy ez nem jelent valamiféle szigorúan vett „alán-magyar rokonságot”, pusztán annyit, hogy a korai magyar anyagi kultúra széles kapcsolati körrel rendelkezik Euráziában, amibe a kaukázusi alánok is beletartoznak.

Szablya, Zmejszkaja sztanyica, 11. század vége – 12. század első fele (forrás: Чиждова, А. А.: Сокровища Аланского Царства. К 1100-летию крещения Алании. Санкт-Петербург 2022, 44)

Alánia kereszténysége tehát tavaly volt 1100 éves. A jeles alkalom nemcsak a kereszténység emlékeinek bemutatására adott remek lehetőséget a Kaukázus északi felén, hanem egy nagyszabású kiállítással és egyéb programokkal a teljes alán történelem és kultúra bemutatására is az Oroszországi Föderáció lakosai számára. A négy teremben felállított kiállítás az alánok anyagi kultúrájának teljes keresztmetszetét mutatta be a Krisztus születése körüli időktől az oszétok néprajzáig bezárólag. Az alkalom nekünk, jászoknak is külön érdekes. A Kárpát-medencébe költözött jászok ősei valószínűleg ebben az Alániában éltek, átélték ezeket az eseményeket, a kiállított tárgyak a középkorban az ő környezetükben voltak használatban, mielőtt a mongol hódítók hatására nyugat felé vándoroltak, hogy a mai Jászság területén találjanak maguknak új hazát.

*Dargavs, a „holtak városa”.
16. század végi – 19. század eleji kripták
(forrás: <https://www.harpersbazaar.com/uk/travel/g21526164/10-beautiful-places-to-visit-in-russia/>)*

*Ruhatöredék Mahcseszkből.
A feltáró, Uvarova grófnő rajza
(forrás: Чиждова, А. А.: Сокровища Аланского Царства. К 1100-летию крещения Алании. Санкт-Петербург 2022, 64)*